

наявний штат досвідчених радіоспеціалістів усе ж використовували незадовільно³⁹.

ВИСНОВКИ

Органи державної безпеки УРСР у боротьбі з підпіллям ОУН і УПА активно застосовували спеціальні й технічні засоби. Слід зазначити, що іноді вони приносили успіх чекістам, а іноді — ні.

Підпільники ОУН і УПА застосовували у відповідь контрзаходи з таким самим успіхом: іноді вдало, іноді — ні. Однак сили були нерівні, тому чекісти мали значну фізичну й матеріальну перевагу. Із кожним роком підпільників ставало все менше й менше.

Активне використання радянськими спецслужбами отрути, службово-розшукових собак та інших заходів було зумовлене надзвичайно жорстоким характером протистояння з ОУН і УПА та впертим спротивом українського підпілля, подолати який без цих засобів було практично нереально.

Керівники органів держбезпеки УРСР протягом 1944-1955 рр. надавали великого значення активному застосуванню та широкому впровадженню подібних методів роботи. Судячи зі збережених документів, кожне обласне управління НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ, райвідділи та їхній апарат були порівняно непогано забезпечені радіосигналізаційними апаратами, отрутою, службово-розшуковими собаками тощо. Якщо ж була відчутна нестача техніки, знаходили інші методи боротьби з підпіллям. Не всі операції були успішними, але поступово чекісти перемагали підпілля. Завдяки налагодженню роботи з переслідування підпільників та активному використанню додаткових засобів чекісти зуміли досягти значних успіхів у боротьбі з підпіллям і до середини 1950-х рр. повністю розгромили його.

Застосування спеціальних засобів є цікавою сторінкою боротьби радянських спецслужб із підпіллям ОУН і УПА, яка потребує від дослідників українського визвольного руху подальшого опрацювання.

³⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 90. — Арк. 70.

ВАСИЛЬ ДЕРЕВІНСЬКИЙ

ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ОУН

Взаємовідносини між сусідніми національними спільнотами складалися й складаються під впливом різноманітних обставин — політичних, економічних, культурних тощо. Процес їхнього етнічного й політичного зміцнення нерідко призводив до зіткнення інтересів, на основі чого розгорталися збройні конфлікти. Їхній результат був різний — від ослаблення завойовницьких тенденцій до поневолення слабшої сторони. У другому випадку поневолювач спрямовував свої дії на довічне закріплення захоплених територій за собою. З огляду на це поневолений етнос або зникав, або ціною жертвованої боротьби залишався існувати та згодом відновлював незалежність.

Українсько-польські міжнаціональні відносини мають досить подібних рис світового етнонаціонального процесу. Особливо яскравим з цього огляду виявилось ХХ ст., коли два сусідні народи замість того щоб розвивати мирні добросусідські відносини, здійснювали жорстоку боротьбу між собою. Початок двадцятого століття був періодом активізації як українського, так і польського відродження. Однак польські лідери не обмежилися відновленням власної держави, а доклали зусиль до повалення Української й захопили українські землі, спричинившись тим самим до відновлення та загострення давнього українсько-польського антагонізму.

Знищення і поділ Української держави сусідніми країнами (СРСР, Польщею, Румунією і Чехословаччиною) призвели до створення українських визвольних структур по всіх українських землях. Спектр організацій, що постали в поневоленій Польщі частині України, був різноманітний: від легальних політичних партій до підпільних військових формувань, що сповідували еволюційно-парламентські або збройно-революційні методи відновлення

Української держави. З-поміж них безперечно першість займала Організація Українських Націоналістів (ОУН), що утворилася в 1929 р. шляхом об'єднання низки націоналістичних організацій. ОУН завдяки своїй активній революційній боротьбі з польською окупаційною системою була найбільш динамічною українською структурою, що поступово завоювала майже всі політично активні верстви Західної України, крім тих, що були прихильниками поміркованих ліберальних партій¹. Досить швидко знайшовши підтримку серед значної частини української громадськості, ОУН стала виразником її ідей і сподівань.

Здійснюючи визвольну діяльність переважно на західноукраїнських землях, ОУН значну увагу приділяла виробленню ставлення до Польщі. На Першому Великому Зборі ОУН ця проблема була однією з основних, значне місце ставленню до Польщі відводилося на сторінках підпільної преси ОУН, а також з цієї тематики виходили відповідні брошури.

Позиція ОУН щодо Польщі була детермінована насамперед тим, що ця країна спричинилася до ліквідації Української держави, здійснювала окупацію частини української території, виступала проти самовизначення українців, більше того, провадила асиміляційну колонізаторську політику щодо українців. Тож цілком логічно вектор визвольної боротьби ОУН спрямовувала проти Польщі як держави-загарбника. Суть цієї боротьби полягала в знищенні польського державно-політичного контролю над українськими землями, не претендуючи на етнічно польські території. Про створення Польської держави у власних етнонаціональних межах як найбільш оптимальної розв'язки українсько-польської проблеми зазначено в працях багатьох діячів ОУН, зокрема Миколи Капустянского, Ярослава Чемеринського².

Недвозначно ставилася ОУН до інших країн-загарбників України. Категоричним імперативом для цієї організації було «усунення всіх займанців з українських земель» і відновлення Української

держави, що охоплюватиме «усі українські етнографічні терени»³. Усвідомлюючи фізичну неспроможність визвольної організації поневоленого народу одночасно активно боротися проти всіх окупантів, керівництво ОУН з тактичних міркувань визначилося, на яких напрямках необхідно постійно здійснювати рішучу боротьбу, а де — приховану діяльність на перспективу. Методологія цієї тактики базувалася на трьох засадах: активізація і зміцнення власних сил українського народу, пошук союзників на зовнішньополітичній арені й використання сприятливої політичної ситуації. Це також було відображено в постановах Першого Великого Збору ОУН, постановах інших Зборів і Конференцій та в працях членів ОУН⁴.

Розуміючи необхідність мати зовнішньополітичну підтримку з боку інших країн чи народів, ОУН виступила проти можливості отримання такої підтримки з боку так званих «історичних ворогів української нації», тобто тих країн, що здавна прагнули панувати чи панували на українських землях і протидіяли українській визвольній боротьбі. Адже, як зазначав один із провідних діячів ОУН Володимир Мартинець, тогочасні окупанти України не позбулися прагнень розширити межі свого територіального посідання ціною інших частин української землі. Кожний прояв українського національного руху, хоч би на чужій території, викликає занепокоєння решти окупантів. Тож вони завжди виступатимуть проти створення Української держави, навіть на незначній українській території, через загрозу втратити свою частку української землі. Так само їхня внутрішня політика щодо українських окупованих територій хоч здійснюється різними способами, усе ж має однаковий характер, бо спрямована на нехтування права українців на самовизначення та на знищення української національної свідомості⁵.

³ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55 рр.): Зб. док. — Б. М. В., 1955. — С. 12-13.

⁴ Бандера С. Перспективи української революції.—Дрогобич, 1998. — С. 18-19; Дяків-Горновий О. Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили // Ідея і чин. — Нью-Йорк — Торонто — Мюнхен, 1968. — С. 90; Полтава П. Елементи революційного українського націоналізму // Літопис УПА. — Торонто — Львів, 1996, — Т. 24. — С. 456; Сціборський М. Націократія. — Париж, 1935. — С. 53.

⁵ Мартинець В. По конференції // Українська суспільно-політична думка 20 століття: Докум. і мат.: У 2 т. / Упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. — Б. М. В., 1983. — Т. 2. — С. 287.

¹ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Нариси історії нової України. — Львів, 1991. — С. 65; Armstrong J. Ukrainian nationalism 1939 — 1945. — New York, 1955. — P. 120-121.

² Капустянский М. Збройна сила і українська національна революція. — Саскатун; Саскачеван, 1936. — С. 34; Оршан Я. Де стоїмо? — Париж, 1938. — С. 15.

Тому ОУН засуджувала політику різних українських центрів і політичних партій, що шукали підтримки в цих країнах.

У 1920—30-х рр. визвольна боротьба ОУН була спрямована головним чином проти СРСР і Польщі. Хоча в постановах Першого Великого Збору ОУН від 1929 р. ще не було конкретизовано, проти кого ОУН першочергово розгорне свою боротьбу, її діяльність вказувала саме на ці країни. В ухвалах Римського збору ОУН було перераховано країни-займанці (більшовицька Росія, Польща, Румунія й Угорщина), однак не зазначено, проти кого з них першочергово бореться Організація⁶. Лише в Маніфесті ОУН від грудня 1940 р. було офіційно оголошено боротьбу ОУН проти СРСР як поневолювача України. Польщі в ньому не згадувано, оскільки боротьба з Польщею перестала бути актуальною для ОУН з усуненням її владного контролю з українських земель після 1939 р. Із тактичних міркувань взагалі не згадано Румунії та Угорщини.

Відсутність виразних визвольних акцентів у програмових документах ОУН не є свідченням невизначеності її позицій. Спрямованість основної діяльності Організації проти Польщі та СРСР випливає зі слів Провідника ОУН Євгена Коновальця. «Ми, — зазначав він, — стоїмо на фронті активної революційної підпільної боротьби проти Польщі й політичної боротьби проти Росії». Розгортання діяльності ОУН у Польщі було першим етапом її визвольної боротьби за незалежність України. Адже в провідних діячів ОУН було чітке усвідомлення, що соборна Українська держава може постати й закріпитися назавжди лише в тому разі, коли вона буде збудована на Дніпрі. Тож західноукраїнські землі трактовано як національно-визвольний плацдарм для широкомасштабного українського повстання. Через те боротьба з поляками мала оборонний характер й особливості її здійснення залежали від методів репресивних дій польської влади, але не виходили за межі самозахисту. Усі ж свої зусилля, за твердженням Є. Коновальця, ОУН спрямовувала проти більшовиків, готуючи проти них свій основний удар⁷.

⁶ *Постанови Римського Великого Збору ОУН // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2. ч. / За ред. В. Ф. Панібудьласки. — Київ, 1997. — Ч. 2. — С. 263-272.*

⁷ *Военно-исторический журнал. — 1990. — № 11. — С. 55.*

Щодо інших «займанців України», тобто Румунії та Чехословаччини (до 1939 р.), ОУН намагалася здійснювати гнучку політику. Одностайно визнаючи їх окупантами українських земель, ОУН не організовувала проти них активної боротьби. Це стверджував Є. Коновалець, підкреслюючи, що «не розумно вести війну на всі фронти»⁸. Тому ОУН, здійснюючи боротьбу з основними своїми ворогами, тобто СРСР і Польщею, намагалася забезпечити принаймні нейтральне ставлення до українського визвольного руху з боку двох інших поневолювачів.

Якщо Румунія займала характерну антиукраїнську позицію на окупованих українських землях, то Чехословаччина дотримувалася ліберальнішого курсу, через що політика ОУН стосовно цих країн хоч і базувалася на спільному ґрунті нерадикалізування власних дій, але мала свої відмінності. Політика ОУН щодо Чехословаччини була винятковою, адже через її територію проходили лінії зв'язку між Проводом ОУН і Крайовим проводом ОУН, що діяв на західноукраїнських землях. Чехословаччина була для ОУН однією з опорних баз у боротьбі з Польщею. Тому ОУН із цих причин було потрібне принаймні нейтральне ставлення Праги до її боротьби проти Польщі. Крім того, Чехословаччина деякою мірою сприяла боротьбі українців так званою політикою «недобачання» їх діяльності через існування територіальних претензій до Польщі (частини м. Шлезька). Через це ОУН у здійснюваній етнонаціональній політиці прагнула особливо не акцентувати уваги щодо місця Закарпаття в Чехословаччині, однак спрямовувала свою діяльність на пришвидшення процесу зростання національної свідомості тамтешнього українського населення. У Румунії ж ОУН не мала такого вигідного для себе становища, тому її діяльність поряд із відвертою антиукраїнською політикою румунської влади була радикальнішою, спрямованою на усунення румунської окупаційної влади.

Майбутнє українських земель, що перебували під контролем Чехословаччини та Румунії, як вказував Є. Коновалець, мало б визначитися лише після утворення Української держави. Тоді

⁸ *Врецьона Є. Мої зустрічі з полковником // Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1987. — С. 480.*

Україна як суб'єкт міжнародного права змогла б підписати вигідні для себе мирні угоди про територіальний розподіл із сусідами.

У засадах етнонаціональної політики ОУН виразно наголошено, що визвольна боротьба Організації на західноукраїнських землях має чітку спрямованість — проти польської окупаційної держави, її окупаційної адміністрації та її колонізаторської політики, проте ОУН аж ніяк не здійснює боротьби проти польської національної спільноти. Тому акції-відповіді на жорстоку антиукраїнську колонізаторську політику польської влади мали цілеспрямований точковий характер. Так, найбільш радикальні дії ОУН — атентати (політичні вбивства) — не супроводжувалися численними жертвами серед мирного населення, їхньою метою були лише представники польської адміністрації чи українці, які провадили активну антиукраїнську діяльність. Широкомасштабні антиколонізаторські акції ОУН не передбачали фізичного знищення польських осадників, лише ліквідацію їхнього майна. Про те, що жодна українська політична організація, у тому числі ОУН, не розпалювала ненависті до поляків навіть після пацифікації 1930 р., зазначає польський історик Є. Томашевський⁹.

Усвідомлення необхідності українсько-польського примирення і співпраці існувало серед української спільноти. Помірковані українські політичні організації намагалися йти на переговори й компроміси з польською владою і політичними силами, та це не давало позитивного результату. Однак керівництво ОУН, усе ж відмовлялося провадити такі переговори та йти на компроміси з окупаційною польською владою, вважаючи її нелегітимною на українських землях та не схильною до поступок українцям (безрезультатні спроби легальних українських партій підтверджували це). У брошурі «Як і за що ми боремося з поляками» ОУН ґрунтовно розкриває суть своєї позиції щодо Польщі. У ній підкреслено, що польська влада ніколи не буде зважати на «порожні слова», «тільки перед нашою силою буде уступати Польща і тільки з нею будуть рахуватися другі держави»¹⁰. Тож ОУН, з огляду

на ту критичну ситуацію, в якій опинилися українці, здійснювала широкомасштабну боротьбу з польською окупаційною державою різними методами і засобами.

Однак попри таке ставлення ОУН до поляків на західноукраїнських землях існувала міжнаціональна напруга між українцями і поляками. Польська влада розглядала західноукраїнські землі, що становили 35 відсотків території тогочасної Польської держави та 30 відсотків її населення¹¹, невіддільною частиною Речі Посполитої й слухати не хотіла, щоб йти на якісь поступки українцям у визнанні їхніх прав на рідну землю, відкидаючи навіть вимоги національно-територіальної чи культурної автономії. Тому польська влада постійно грубо порушувала права українців, посилюючи напруження.

Колонізаційні дії окупаційного режиму виявлялися в неможливості для українців дістати державні посади в адміністрації краю, у зв'язку, на залізниці, у поступовому зменшенні українських шкіл чи переході на систему польсько-українських шкіл, у відмові відкрити український університет у Львові; у системі осадництва, за якою близько 200 тис. поляків-колоністів дістали землі й державну підтримку в провадженні сільського господарства на західноукраїнських землях; у стані православ'я на Волині та ін. Отож польська влада цілеспрямовано провадила діяльність на асиміляцію українців, вважаючи їх громадянами другого сорту. Відповідно серед польського загалу почали знову побутувати шовіністичні ідеї стосовно українців. Ці настрої влада свідомо чи несвідомо поширювала на всі верстви суспільства. Серед польської молоді зазначені тенденції підігрівалися тим, що влада неодноразово використовувала як хулігансько-погромницьку силу польські молодіжні організації в боротьбі з українським національним рухом. Тож не дивно, що певна частина польського населення була негативно налаштована до українців, не вважаючи їх корінним населенням Галичини і Волині.

Активне нагнітання напруги в польсько-українських відносинах посилювалося в кінці 1930-х рр. Безпосередньо її прояви пов'язані з подіями в Карпатській Україні. Державотворча діяльність

⁹ Див.: Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. *Хто позжав бурю? Армія Крайова на Тернопіллі (1941–45)*. — Тернопіль, 1996. — С. 8.

¹⁰ Див.: Посівнич М. *Видання Крайової Екзекутиви ОУН 1931 р. // Український визвольний рух*. — Львів, 2003. — Зб. 2. — С. 14.

¹¹ Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. *Історія держави і права України*. — Київ, 2001. — С. 223.

закарпатських українців та надана їм допомога з боку українців Галичини і Волині викликала хвилю антиукраїнської погромів і демаршів у Галичині. Підтримувані поліцією польські організації нищили українські установи, здійснювали фізичну розправу над українськими активістами, закривалися українські організації тощо. Апогеєм антиукраїнського терору з боку польської влади й частини громадськості став період німецько-польської війни 1939 р. Одразу з її початком здійснено масові арешти української інтелігенції, політичних діячів, членів ОУН; багатьох із них відправлено в концтабір Береза Картузька. По всій Галичині прокотилася хвиля розправ над українцями, в яких брали участь військо, поліція, різні польські організації. Усе це мотивували тим, що українці є зрадниками Польської держави, а тому їхнім «зрадницьким» діям слід запобігти. Поляки стали перекладати вину за власні невдачі на безневинне мирне українське населення.

Таке ставлення, а особливо дії польської влади та суспільства щодо українців посилювали в їхній свідомості ворожість до Польської держави. Безпосередньо про це сказано у звіті міністерства внутрішніх справ про життя національних меншин на території Польщі, де зазначено, що характер настроїв українців до польської влади надзвичайно ворожий¹². Негативне сприймання польської влади і поляків-колоністів існувало й постійно підігрівалося протягом 1920—30-х років серед української спільноти діями окупаційного режиму. Саме зважаючи на такі настрої українських мас, як зазначає А. Русначенко, ОУН стала вдаватися до радикальних методів діяльності, а не через власну ідеологію чи міркування керівництва¹³. Перед початком і під час німецько-польської війни значна частина українців, подібно, як у перші роки польської окупації, почала ставитися до рішень польської влади як до таких, що їх не треба виконувати, хоч українські депутати польського сейму закликали захищати Польську державу, і багато українців воювало разом з поляками проти німців. Повстанська діяльність ОУН під час війни здебільшого була спрямована

¹² ДАЛО. — Ф. 1. — Оп. 52. — Спр. 700. — Арк. 14-18.

¹³ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940—50-х роках. — Київ, 2002. — С. 143.

на захоплення зброї, а також охорону українського населення від репресивних дій поляків, що звинуватили українців у причинах власної поразки та вдалися до загального терору над цивільними українцями.

Іван Лисяк-Рудницький вважає: «Український націоналізм був протиросійський і притипольський не в сенсі ворожості до російського і польського народів, але тільки в сенсі природної й законної ворожнечі до російського і польського володіння над Україною. Українські націоналісти не мали претензій до територій, що не були заселені українцями. Але, обстоючи самотність власної країни, вони неминуче мусили бути противниками Росії і Польщі, які панували над нею. Так само природною й законною була ворожість українського націоналізму до чужих колонізаторських елементів на Україні»¹⁴. Тобто український націоналістичний рух узяв за основу природне ставлення до явищ, спричинених окупацією.

Про ставлення до зовнішніх сил, у тому числі й до польського руху опору, було заявлено в постановах Другого Великого Збору ОУН, що відбувся у квітні 1941 р. У рішеннях Збору було зазначено: «Організація Українських Націоналістів вважає союзниками України всі держави, політичні угруповання та сили, що заінтересовані в розвалі СРСР та в створенні ні від кого не залежної Української Суверенної Соборної Держави»¹⁵. Про це ж ішлося в таємних інструкціях, що їх скерував Провід ОУН своїм низовим структурам напередодні німецько-радянської війни. У них наголошено, що «дальше відношення до тих держав [чиї війська прийдуть на територію України під час війни з СРСР. — В. Д.] залежатиме від того, як вони будуть трактувати і шанувати права і життєві вигоди України»¹⁶.

Така позиція ОУН вказувала на те, що вона основним ворогом незалежності України на той час вважала лише СРСР. Польський визвольний рух ОУН не прагнула бачити своїм ворогом, тому робила кроки до налагодження контактів із ним, однак ця справа не

¹⁴ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Нариси з історії нової України. — Львів, 1991. — С. 65.

¹⁵ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929—55 рр.): Зб. док. — Б. М. В., 1955. — С. 31.

¹⁶ Там само. — С. 52.

була з легких, адже серед польських провідних кіл зберігалися антиукраїнські тенденції.

Це знайшло відображення в постановах того ж Другого Великого Збору ОУН. Там висловлено прагнення ОУН розпочати з поляками взаємний діалог щодо умов співпраці, а передумовою поліпшення взаємовідносин між українцями й поляками мала стати «ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків»¹⁷. (Уже на початку 1940-х рр. на території західноукраїнських земель, що межували з польським етнічним масивом, деякі польські підпільні структури розпочали вбивати провідних українських діячів)¹⁸. Тому в постановах Збору було заявлено, що ОУН провадитиме боротьбу проти «акції тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель»¹⁹.

Незважаючи на існування шовіністичних тенденцій серед польського визвольного руху, ОУН намагалася розкрити безперспективність такої політики щодо України. Ця позиція ОУН базувалася на твердженні Д. Донцова, яке він висловив стосовно поляків: нація має жити майбутнім, а не ставати заручником минулого²⁰. Тобто ОУН наголошувала, що наявна загроза як для України, так і для Польщі з боку Німеччини й СРСР має привести до зближення визвольних рухів двох народів.

Більше того, пізніше в 1943 р., ОУН висунула ідею створення широкомасштабного фронту поневолених народів, що дозволив би збільшити їхні сили й політичну вагу. Позиція ОУН щодо створення такого фронту ґрунтувалася на тому, що поневолені народи об'єднує ідея здобуття незалежності, по-друге, становище поневолених народів не дозволяло жодному з них використати інший народ в загарбницьких цілях²¹. Тому члени ОУН заявляли, що лише спільною боротьбою українців, поляків, французів, народів СРСР

¹⁷ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.). – С. 36.

¹⁸ Шанковський Л. Історія українського війська. – Київ, 1991. – С. 67.

¹⁹ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби – С. 36.

²⁰ Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957. – С. 99.

²¹ Деревінський В. Рівноправність національних меншин гарантувалась // Віче. – 2001. – № 8. – С. 124.

за вільну Європу проти Гітлера і Сталіна можна здобути позитивний результат²².

Однак зміна політичного ставлення ОУН до Польщі не викликала відповідної реакції польського еміграційного уряду руху опору і загалу польської спільноти. Керівництво польського уряду й підпілля надалі вважало західноукраїнські землі польською територією, однак заявило, що існує можливість переговорів з українцями Наддніпрянщини (існувала ідея створення там Української держави), а не із західноукраїнських земель, адже з ними, тобто «громадянами Польщі», вести переговори не стане²³.

Не сприяло налагодженню українсько-польської співдії, попри існування в поляків ставлення до українців як до нерівноправної сторони та бажання надалі володіти західноукраїнськими землями, і те, що визвольні рухи двох народів заради власного визволення орієнтувалися на початку 1940-х років на різні зовнішньополітичні сили. Польський уряд і підпілля орієнтувалися на Велику Британію та згодом на альянтів, а ОУН — на Німеччину — як єдину ревізіоністську країну, що могла б спричинитися до радикальних змін у Східній Європі. Отож українсько-польські стосунки на той час і протягом 1940-х років залишилися складними й суперечливими. Саме ця їхня риса, за твердженням дослідника етнонаціональної проблематики О. Рафальського, до сьогодні перешкоджає історикам зробити цілісний і об'єктивний їх аналіз²⁴.

Питання ставлення до національних меншин, у тому числі до поляків, було порушено в інструкції «Боротьба і діяльність ОУН під час війни», що її Провід ОУН скерував своїм низовим структурам навесні 1941 р. У ній чітко зроблено наголос на налагодженні взаємовідносин з національними меншинами. Водночас зауважено, що слід із певним застереженням ставитися до росіян, поляків

²² Левицький Б. Національний рух під час Другої світової війни. Інтерв'ю // Діалог. – 1979. – Ч. 2. – С. 17.

²³ Partacz C. Proby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały międzynarodowego seminarium «Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej». – Warszawa, 3-5 listopada 1999. – Warszawa, 2000. – Т. 6. – С. 19.

²⁴ Рафальський О. Друга світова війна. Етнонаціональний аспект // Віче. – 2001. – № 7. – С. 137.

та євреїв як до таких, що, будучи колонізаторським елементом на українських землях, вони у своїй більшості продовжують займати негативно-упереджене ставлення до українців, зокрема до ідеї відновлення Української держави. Через те інструкція зобов'язувала ставитися до них відповідно до їхнього ставлення до українського визвольної боротьби. Аби запобігти диверсіям з їхнього боку, рекомендовано не ставити осіб цих національностей на керівні посади в час відновлення української державної адміністрації*. Однак передбачено надавати національним меншинам різні функціональні посади в державно-господарському апараті²⁵.

Під час спроби відновити незалежність Української держави в 1941 р. ОУН, як провідна сила цієї діяльності, толерантно поставилася до польської національної меншини, що знайшло позитивний відгук з її боку. Однак польське підпілля було вкрай вороже налаштоване до постання Української держави. Про це свідчить замах на прем'єр-міністра українського уряду, заступника голови Проводу ОУН Я. Стецька, вчинений польським підпіллям²⁶.

З огляду на це поліпшення українсько-польських стосунків на початку 1940-х рр. не відбулося. Навпаки, вони загострилися, що призвело до відкритої війни між двома визвольними рухами, внаслідок якої страждало українське й польське цивільне населення. Така ескалація українсько-польських відносин відбувалася на тлі намагань ОУН налагодити співпрацю з польським рухом опору. Зокрема, на Другій Конференції ОУН у квітні 1942 р. вкотре проголошено заклик до примирення. Наголошувалося «на політиці вилучення другорядних фронтів і на розгортанні боротьби тільки на головних вирішальних фронтах»²⁷. Керівники ОУН таким «другорядним фронтом» бачили боротьбу з поляками. А основним вектором спрямування своєї діяльності ОУН вважала боротьбу проти радянського і нацистського тоталітаризму, що був рівнозначно небезпечний як для українців, так і для поляків. У постановах Третньої

* Подібні застереження висловлювали й інші визвольні рухи в різні історичні періоди.

²⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 38.

²⁶ Там само. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 15.

²⁷ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби. – С. 62.

Конференції ОУН (лютий 1943 р.) знову повторено твердження про необхідність «ліквідації дрібних неістотних спорів» задля розгорнення спільної боротьби проти окупантів²⁸.

У постановах Другої Конференції ОУН зазначено, що українсько-польська співпраця має бути налагоджена «на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західноукраїнських землях»²⁹. Також було заявлено, що ОУН провадитиме боротьбу проти шовіністично налаштованих поляків, які, прагнучи зберегти польські впливи на території західноукраїнських земель, співпрацюють із німецькими окупантами. Адже ОУН знала, що польське підпілля посилало своїх людей у німецькі окупаційні структури, із яких пішли українці, аби зберегти польську присутність на цих українських етнічних землях, а далі ввести їх до складу відновленої Польської держави³⁰.

Проблемі польсько-українських відносин надавали значної ваги в тогочасній підпільній українській публіцистиці. При цьому згадані стосунки тлумачили як досить важливі як на той час, так і на близьку й далеку перспективу. Зокрема, редактор офіціозу ОУН «Ідея і чин» на його сторінках заявляв, що від розв'язання спірних питань між двома народами «залежить, чи в майбутньому укладі сил в Середній та Східній Європі Україна і Польща знайдуть належне місце»³¹. Розвиваючи далі цю думку, він доходить висновку, що відновлення державного існування поляків має прийти одночасно з таким відновленням в українців, бо існування Польської держави без існування Української чи навпаки буде недовготривалим, про що свідчить історія³².

В українській підпільній пресі з'являлися повідомлення (і небезпідставні), що основною перепорою на шляху нормалізації українсько-польських відносин є керівництво польського визвольного руху, яке розглядає українців і український визвольний рух через

²⁸ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби. – С. 83.

²⁹ Там само. – С. 69.

³⁰ Ілюшин І. Протистояння УПА і АК в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – Київ, 2001. – С. 125.

³¹ Палідович М. (Л. М. Карпатський) До українсько-польських взаємин // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 1996. – Т. 24. – С. 271.

³² Там само. – С. 274.

призму довоєнних поглядів³³. Водночас з тим воно сподівається з допомогою західних союзників знову захопити українські землі, а тому не вважає українців за рівновартісного партнера. Крім того, польські підпільні структури спрямовували свою діяльність переважно проти українського визвольного руху, вважаючи його своїм головним ворогом³⁴.

Основними елементами, що були глибоко закорінені в психіці польського громадянства та його керівних кіл й заважали, за визначенням Миколи Палідовича, налагодити українсько-польські відносини, були такі: по-перше, заперечення прав українського народу на власну державу; по-друге, намагання тлумачити український народ як нездібний до власного національного життя, тому Польща має надавати йому опіку; по-третє, трактування українських земель як теренів своєї територіальної чи політичної експансії й, по-четверте, трактування української проблеми як своєї суто внутрішньої справи³⁵. З цього випливає, що керівництво польського руху опору вважало український його аналог як чисто деструктивне й антипольське явище.

Цікавим з цього огляду є зауваження польського історика Р. Тожецького. Він вказує на побутування серед польських керівних кіл підпілля трьох можливих варіантів вирішення українського питання: перший — заперечення існування українського народу як такого — аж до його переселення; другий — розв'язання українського питання в рамках Польської держави; третій — можливість створення автономії українців у складі Польської держави³⁶. Тобто знаходимо підтвердження думки М. Палідовича в словах польського історика.

Зважаючи на таку ситуацію, ОУН здійснювала заходи з «нароцкування м'язів», аби змусити поляків зважати на український визвольний рух шляхом сили, оскільки переговори вони

використовували як засіб для відтягування часу й паралізації дій українського підпілля. Про це, зокрема, заявив Василь Мудрий, колишній віце-маршалок польського сейму, голова Українського національно-демократичного об'єднання (найбільшої української партії, що існувала в 1920—30-х рр у Західній Україні), у газеті «Ідея і чин», підкреслюючи, що з поляками можна провадити мирні переговори лише тоді, коли в наших руках буде щонайменше така сила, як у них³⁷. ОУН, проголошуючи боротьбу з прибічниками польського шовінізму й експансіонізму, заявляла, що не оголошувала цілої польської меншини, яка жила в Західній Україні, своїм ворогом³⁸. ОУН заявляла, що на українській території можуть залишитися всі поляки, які цього хочуть. Це, зокрема, було проголошено в листівці, виданій на початку липня 1943 р. У ній зазначено, що «ми гарантуємо їм повну свободу, безпеку і всі права на рівні з українськими громадянами. Бо Українська держава ніколи не буде поневолювати свої національні меншини»³⁹.

Гарантуючи право всіх представників національних меншин мешкати на українській землі, ОУН, зрозуміло, вимагала від них лояльного ставлення до українського визвольного руху, що мало свідчити про бажання мирного співіснування з українцями в одній Українській державі. Тому закликала представників польської меншини не піддаватися на шовіністичні підбурювання імперіалістичної верхівки польського підпілля до боротьби з українським народом⁴⁰. Саме такі недружні дії до українців з боку польської верхівки, на думку діячів ОУН, призвели до напруження в українсько-польських відносинах. А вже спочатку офіційна польська влада зомбувала своїх громадян антиукраїнською пропагандою, а з ліквідацією Польської держави вже підпільна польська преса розгорнула істерію про так звану загрозу з боку українців для

³³ Прокоп М. (Садовий О. С.) Куди прямують поляки? // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто; Львів, 1996. — Т. 24. — С. 299.

³⁴ Палідович М. (Л. М. Карпатський) До українсько-польських взаємин // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто—Львів, 1996. — Т. 24. — С. 275.

³⁵ Там само. — С. 273.

³⁶ Torzecki R. *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. — Warszawa, 1993. — S. 212.

³⁷ Мудрий В. (Борович Я. В.) *Україна і Польща // Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто; Львів, 1996. — Т. 24. — С. 196.

³⁸ Прокоп М. (Садовий О. С.) Куди прямують поляки? // *Літопис Української Повстанської Армії*. — Торонто; Львів, 1996. — Т. 24. — С. 305.

³⁹ Див: Siwicki M. *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*. — Т. II. — Warszawa, 1994. — S. 108-109.

⁴⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі—ЦДАГО України ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 22. — Спр. 41. — Арк. 54.

поляків. Тому не дивно, що поляки, які проживали на українських землях, були досить негативно налаштовані до українців. Зокрема в інформаційному звіті АК Львівського еміграційного уряду за грудень 1942 р. повідомлялося: «Ставлення до українців скрізь во-роже. Немає жодної дискусії, у якій простежувався б хоча б якийсь політичний реалізм стосовно українців»⁴¹.

Через це ОУН докладала великих зусиль, аби розкрити полякам позицію українського визвольного руху й побороти в них негативне ставлення до українців. Про послідовну діяльність щодо анулювання польського фронту безпосередньо наголошував Голова Проводу ОУН Роман Шухевич Василеві Галасі, який мав здійснювати діяльність на крайньо західних українських землях, що межували з польським етнічним масивом⁴². У результаті зусиль українського підпілля в 1945 р. було досягнуто локального перемир'я з Армією крайовою (АК). Однак, як впливало з поглядів, що існували серед польського підпілля, — це було лише тимчасовим заходом, не схваленим вищим керівництвом АК і Лондонським польським урядом⁴³. Тому українське підпілля головну увагу звертало на вироблення позитивного ставлення до українців простих поляків. На це вказують різноманітні документи ОУН, зокрема інструкція «Думки до розмови українця зі своїм давнім шкільним товаришем»⁴⁴.

Отож, можна дійти висновку, що ставлення ОУН до поляків і ставлення поляків до українців на українській території було цілком різне. Звичайно, не всі польські політики дотримувалися негативних поглядів щодо українців. Однак протягом 1940-х років панівною була позиція належності західноукраїнських земель до Польщі, покарання українців за т. зв. «зраду» Польщі, виселення українців за її межі тощо. Відомий історик В. Косик

зазначає, що «під час війни більшість поляків поводитися на етнічних українських землях як національна меншина, що служить інтересам чужої для українців Польщі й за всяку ціну хоче зберегти українську територію у складі майбутньої Польської держави»⁴⁵. Підтвердження цього знаходимо в одному з документів радянських партизанів — доповідній записці Українському штабу партизанського руху наркомом С. Савченку з 5.07.1943 р. У ній зазначено: «основні плани польських елементів в Західній Україні українські націоналісти оцінювали правильно. Поляки усілякими шляхами проникали в державний, адміністративний і торговий апарат німецької влади, намагаючись уже тоді створити для себе плацдарм, за наявності якого вони змогли б зберегти свої впливи в Західній Україні після розгрому гітлерівської Німеччини»⁴⁶. Отож не дивно, чому вони так негативно ставилися до українського визвольного руху, що намагався визволити з-під польського впливу ці землі. Навіть після того як їх зрадили союзники, а владу в Польщі захопили комуністи, керівники польського еміграційного уряду і підпілля не мали політичної волі домовитися з українцями. Серед польського загалу як у Польщі, так і в еміграції продовжувало існувати негативне ставлення до українців. Польська еміграційна громадськість не засудила проведення акції «Вісла», хоча в результаті її здійснення постраждали також поляки.

Підсумовуючи, варто зазначити, що ОУН у своїй етнонаціональній концепції, яка ґрунтувалася на принципах мирного співіснування між націями: рівності, співпраці та побудові незалежних держав на власних етнічних землях, — зайняла конструктивне ставлення до польського народу, відрізняючи польський загал від шовіністично налаштованих його представників. Як зазначає Г. Дичковська, «попри всю складність українсько-польських відносин, попри те, що під час воєнних дій не обходилося без провокацій, взаємного непорозуміння і навіть невинних жертв з обох боків, у площині ідеологічно-програмовій не знаходимо ні патологічної

⁴¹ Див: Іллюшин. *Армія Крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939–1945)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. — Київ, 2002. — С. 300; Цит. за Сергійчук В. *Трагедія Волині*. — Київ, 2003. — С. 15.

⁴² Інформація зі слів тодішнього заступника керівного провідника ОУН на Закерзонні з ідеологічно-пропагандивної роботи полковника УПА В. Галаси. Архів автора.

⁴³ В'ятрович В. *Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни: позиції сторін // Український визвольний рух: Наук. зб.* — Львів, 2003. — С. 136.

⁴⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 3. — Спр. 7. — Арк. 78–79.

⁴⁵ Косик В. *Польсько-українська трагедія під час Другої світової війни (1942–1944) // Український визвольний рух.* — Львів, 2003. — Зб. 1. — С. 95.

⁴⁶ ЦДАГО України. — Ф. 62. — Оп. 1. — Спр. 227. — Арк. 70.

ненависті, ні шовіністичних надмірностей»⁴⁷. ОУН закликала всі народи, у тому числі й поляків, що були під загрозою або під контролем нацистського чи комуністичного тоталітаризму, до спільних дій заради визволення і створення незалежних держав, що мало б бути гарантією стабільності у світі. На жаль, «великопольські» тенденції польської верхівки завадили нормалізації українсько-польських відносин на початку 1940-х рр. та призвели до кривавого конфлікту.

Володимир В'ятрович

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ЗАКЕРЗОННІ В 1944-1947 РОКАХ

З першого погляду предмет дослідження в цій публікації досить точно окреслений географічними та хронологічними межами. Проте доцільно навести додаткові уточнення. Отож, характеризуючи діяльність українського визвольного руху на теренах Закерзоння, говоритимемо про південно-східні землі сучасної Польщі, які в структурі руху охоплювали Закерзонський край ОУН та відповідну йому 6-у Воєнну округу «Сян» групи УПА-«Захід». Надалі називатимемо ці терени, згідно з термінологією українського підпілля, Закерзонням.

Важливо обґрунтувати нижню хронологічну межу зазначеного періоду. За відправний пункт взято другу половину 1944 р., оскільки саме тоді розпочинається новий період в діяльності українського визвольного руху, в історії Польщі та українсько-польських взаєминах. У липні 1944 р. закінчується німецька окупація, і структурам ОУН та УПА доводиться діяти в нових умовах, що мало, як наслідок, зміну тактики. Тоді ж починається новий політичний період в історії Польщі: 21 липня 1944 р. в Москві створено Польський комітет національного визволення, що перебирає на себе владу на звільнених польських землях, 26-27 липня цей комітет підписує з радянським урядом угоду про встановлення кордону приблизно по лінії Керзона. Відповідно польський і український антирадянські рухи опиняються в приблизно однакових умовах, що спонукає їх до поступового зближення.

Зважаючи на перелічені вище аргументи, в цій публікації не йтиметься про польсько-українське протистояння на Холмщині навесні 1944 р., яке було безпосереднім продовженням взаємного протистояння обох народів, що охопило в 1943-1944 рр. Волинь і Галичину.

Діяльність ОУН, УПА на Закерзонні досить добре висвітлили як українські, так і польські історики¹. Мало того, порівнюючи

⁴⁷ Дичковська Г. УПА і гуманізм // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–50 рр.: Мат. всеукр. наук. конф., Київ, 25–26 серпня 1992 р. – Київ, 1993. – С. 46.

¹ Окремі розділи, присвячені цій тематиці, є практично у всіх оглядових роботах про УПА. Див. до прикладу: Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942-1952. –